

DOI:

УДК 94(477) “19”

Сергій Гальчак (м. Вінниця)

доктор історичних наук, професор Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського, член-кореспондент Української академії історичних наук, голова правління Вінницької обласної організації Національної спілки краєзнавців України, Заслужений працівник культури України, Почесний краєзнавець України
E-mail: galchaksd@ukr.net
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3706-4369>

Олег Федорук (м. Хмельницький)

доцент кафедри правових та інформаційних технологій Хмельницького інституту соціальних технологій Університету «Україна»
E-mail: fed.ol.vas@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9057-3133>

Витоки, перебіг, наслідки Голодомору 1932–1933 років на Поділлі

У статті на основі архівних джерел, матеріалів преси та праць істориків розглядаються витоки, перебіг, наслідки Голодомору 1932–1933 років – жахливої трагедії, що мала місце на Поділлі. Опираючись на базові принципи історичного пізнання (історизму, науковості, об'єктивності, системності, всебічності, критичного підходу до аналізу джерельного матеріалу), використовуючи проблемно-хронологічний, структурно-системний, порівняльно-системний, порівняльно-історичний, статистично-аналітичний та інші загальнонаукові та спеціально-історичні методи, встановлено об'єктивну картину вчиненого більшовицькою владою злочину, в результаті якого лише на одній Вінниччині від голодної смерті загинуло подільян значно більше, ніж під час Другої світової війни. З'ясовано, що Голодомор мав конкретні соціально-економічні та національно-політичні передумови. Аналізуючи соціально-економічні витоки трагедії, звернено увагу на встановлення в країні жорсткої однопартійної системи, авторитаризму, розгортання владою свідомої боротьби проти власного селянства, нещадного його пограбування, перетворення на люмпенів, шляхом примусової колективізації, яку генсек Й. Сталін спершу розглядав як засіб накопичення коштів для здійснення індустріальних перетворень, безмірної викачки хліба, розправою над так званим «куркульством» – «останнім експлуататорським класом», подолання реального опору селян, для якого радянське керівництво повсюдно застосовувало терор і примус.

Спричинивши великий голод в Україні, сталінський режим переслідував ще одну злочинну мету – викорінення національної автентичності, самобутності українців, що в результаті призвело до демографічної катастрофи, неприхованого етноциду – вбивства за етнічною ознакою.

Наукова новизна статті визначається акцентуванням уваги на необхідності вивчення вчинення більшовицькою владою страшиного злочину – зумисно організованого нею Голодомору 1932–1933 років, визнаного Верховною Радою України, багатьма парламентами світу геноцидом українського народу.

Ключові слова: Голодомор, геноцид українського народу, волюнтаризм, революційна нетерпимість, насильницька колективізація, боротьба з куркулями, грабіжницькі хлібозаготівлі, кнібалізм, демографічна катастрофа.

Serhii Halchak (Vinnytsia)

Doctor of Historical Sciences, Professor of
Mykhailo Kotsiubynskyi Vinnytsia State Pedagogical University,
Corresponding Member of the Ukrainian Academy of Historical Sciences,
Chairman of the Board of the Vinnytsia regional organization of
National Union of Local Lore Researchers of Ukraine,
Honored Worker of Culture of Ukraine, Honorary Local Lore Researcher of Ukraine
E-mail: galchaksd@ukr.net
ORCID ID: 0000-0003-3706-4369

Oleh Fedorchuk (Khmelnyskyi)

Associate Professor of Department of Legal and Information Technology
Khmelnyskyi Institute of social technologies of University «UKRAINE»
E-mail: fed.ol.vas@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9057-3133>

Origins, course, consequences of Genocide in 1932–1933 in Podillia

Based on archival sources, press materials, and the works of historians, the article examines the origins, course, and consequences of the famine of 1932\1933 which is a terrible tragedy that took place in the breadbasket of the world – Ukraine, in particular, in generous with abundant harvests Podillia region. Within the basic principles of historical knowledge (historicism, scientificity, objectivity, systematicity, comprehensiveness, critical approach to the analysis of source material), using problem-chronological, structural-systemic, comparative-systemic, comparative-historical, statistical-analytical and other general scientific and special-historical methods, an objective picture of the crime committed by the Bolshevik authorities was depicted. As a result of this crime there died of starvation more Podillia residents in Vinnytsia alone than during the Second World War. It was found that the crime had specific socio-economic and national-political prerequisites. Analyzing the socioeconomic origins of the tragedy, the authors' attention is drawn to the establishment of a rigid one-party system in the country, authoritarianism, the deployment of a conscious struggle by the authorities against their own peasantry, their merciless robbery, transformation into lumpens, through forced collectivization, which Stalin initially considered as a means of accumulating funds for the implementation of industrial transformations, excessive pumping of bread, the crackdown on the so-called "kurkulstvo" – the "last exploitative class", overcoming the real resistance of the peasants, for which the Soviet leadership used terror and coercion everywhere.

Having caused a great famine in Ukraine, the Politburo of the Bolsheviks pursued another criminal goal – the eradication of national authenticity, the identity of Ukrainians, which ultimately led to a demographic catastrophe, undisguised ethnocide – murder on ethnic grounds. At the same time, nothing can justify the actions of the authorities, aimed at creating an artificial famine, which took away millions of people, led to cases of cannibalism, and awakened animal instincts in people...

The scientific novelty of the article is determined by focusing attention on the need to study the terrible crime committed by the Bolshevik government – the Holodomor of 1932–1933, which was deliberately organized by them, recognized by the Verkhovna Rada of Ukraine and many parliaments of the world as the genocide of the Ukrainian people.

Key words: *famine, the genocide of the Ukrainian people, voluntarism, revolutionary intolerance, violent collectivization, fight against kulaks, predatory food procurement, cannibalism, demographic catastrophe.*

Двадцять століття закарбувалось у долі українського народу, в тому числі населення Поділля, численними трагедіями, серед яких особливим боєм та жахіттям виділяється вчинений більшовицькою владою страшний злочин – зумисно організований нею Голодомор 1932–

1933 років, визнаний Верховною Радою України, багатьма парламентами світу геноцидом українського народу. Досить сказати, що лише на одній Вінниччині від голодної смерті померло подолан більше, ніж під час Другої світової війни. Зіставимо цифри непоправних втрат: під

час штучно організованого голоду на Вінниччині загинуло до 700 тисяч осіб¹, від масового терору під час нацистської окупації – 169260 мирних жителів². Причому мартиролог жертв голодної смерті, як засвідчують виявлені архівні джерела, далеко не повний³.

Сам факт страшної трагедії суспільства – Голодомору – свідомо замовчувався. Як і кожен злочинець, тодішня влада панічно боялася афішування нелюдських, страхітливих вчинків, поширення будь-яких відомостей про них, ретельно приховувала інформацію та замітала сліди скоєного.

Ставиться до масової голодної смерті як неіснуючого явища розпорядився ще Й.В. Сталін, лицемірство котрого не знало меж. Як пригадував один із колишніх лідерів республіки Р. Терехов, якого в січні 1933 р. звільнили з посади секретаря ЦК КП(б)У, інформацію про голод вождь та один із головних творців страшного людомору зустрів вкрай недобррозичливо: «Нам говорили, що ви, товаришу Терехов, добрий оратор, – гнівався він. – Виявляється, що ви добрий розповідач – вигадали таку казку про голод, думаєте нас залякати, але не вийде! Чи не краще вам залишити пости секретаря [Харківського] обкому і ЦК КП(б)У і піти працювати до Спілки

письменників – будете казки писати, а дурні будуть читати...»⁴.

Про голодний апокаліпсис широка громадськість довідалася порівняно недавно. Майже шість десятиліть знадобилося для того, щоб Україна вийшла із стану заціпеніння, порушивши ганебне табу мовчання. Лише зі здобуттям нею державної незалежності дослідники, нарешті, отримали доступ до утаємничених десятиліттями архівних документів, «біла пляма» історії почала проступати чорним кольором скорботи. Про трагедію заговорили сповна. Спершу – несміливо, а потім – на весь голос.

Власне, тоді, в кінці ХХ – на початку ХХІ ст., започатковано історіографію питання – працями вітчизняних та зарубіжних дослідників: О. Веселової, Р. Конквеста, С. Кульчицького, В. Марочка, Д. Мейса, П. Панченка, подільських науковців В. Васильєва, Ф. Винокурової, С. Гальчака, А. Зінченка, С. Маркової, Р. Подкура, В. Петренка, В. Лациби, А. Нагребецького, І. Шульги, розширено надбаннями сучасних дослідників-вінничан Г. Погончика, З. Вільчинської, М. Дороша, О. Рогового та ін.⁵

Ведучи мову про її причини, слід відразу відкинути посилення на несприятливі погодні

¹ *Петренко В.* Документи Державного архіву Вінницької області як джерело вивчення голодомору 1932 – 1934 рр. на Поділлі // Голодомор як засіб політичного терору. Матеріали наук.-практ. конф. (Вінниця, 29 листопада 2002 р., 26 листопада 2003 р.) / Ред. кол.: С.Д. Гальчак (гол.), М.Г. Баландюк, В.І. Лазаренко та ін. Вінниця: Книга-Вега, 2004. С. 126.

² *Гальчак С.* Німецько-фашистський окупаційний режим на Вінниччині: цивільне населення – жертва терору та насильства // Книга Скорботи України. Вінницька область. Історико-меморіальне видання. – Т. 2 / Ред. колегія: Тагусяк С.П. (гол.), Дісяк П.П. (заст. гол.), Конверський В. І. (відп. секретар), Азаров С.Г., Александров Д.Д., Гальчак С.Д., Коваленко Л.Г. та ін. Житомир: ОП «Житомирська обласна друкарня», 2002. С. 17.

³ Державний архів Вінницької області (далі: ДАВіО), ф. П – 136, оп. 3, спр. 21, арк. 135.

⁴ Правда. 1964. 26 травня.

⁵ *Винокурова Ф.А., Подкур Р.Ю.* Голод 1932 – 1933, 1946 – 1947. Вінницька область: Документи і матеріали. Вінниця: Антекс – У ЛТД, 1998. 223 с.; *Гальчак С.Д.* «Білі плями» скорботи: Причини голодомору 1932 – 1933 та голоду 1946–1947 років на Поділлі. Вінниця: Логос, 1999. 50 с.; Голодомор на Поділлі: Книга свідчень / Упоряд. Мацько В.Л. Кам'янець-Подільський, 1993. 102 с.; Голод та голодомор на Поділлі 1920 – 1940 рр. Збірник документів та матеріалів / автори-упорядники: Подкур Р.Ю., Васильєв В.Ю., Кравченко П.М., Лациба В.П., Мельничук І.П., Петренко В.І. Вінниця: ДП «ДКФ», 2007. 704 с.; *Дорош М.Н.* Барвінковий шепіт. Спогади очевидців голодного мору 30-х років. Хмельницький район. Вінниця: ТОВ «Меркьюрі-Поділля», 2018. 244 с.; *Зінченко А.Л.* Голодомор 1932 – 1933 рр. на Вінниччині: Скрижали пам'яті. Вінниця: ТВОРИ, 2022. 180 с.; *Кульчицький С.В.* 1933: Трагедія голоду. К.: Товариство «Знання» УРСР, 1989. 48 с.; *Маркова С.В.* Голодомор 1932–1933 рр. на Поділлі. К.: МАУП, 2003. 116 с.; Національна книга пам'яті жертв Голодомору 1932–1933 років в Україні. Вінницька область / Автори-упорядники: Лациба В.П. (керівник автор. колективу, відповідальний редактор), Вижга В.В., Кравченко П.М., Мельничук І.П., Петренко В.І., Подкур Р.Ю. Вінниця: ДП «ДКФ», 2008. 1360 с.; *Нагребецький А.Н.* Трагедія мого краю: Етапи «великого» шляху на Шаргородщині: розкуркулення, колективізація, голодомор. – Вінниця: ПП Балюк І. Б., 2008. 476 с.; *Погончик Г.О.* Голодомор 1932–1933 рр. на Бершадщині: Спогади очевидців. – Вінниця: ТОВ «Меркьюрі-Поділля», 2013. 424 с. *Роговий О.І.* На чорній дошці. Голодомор на прикладі одного регіону. Вінниця: ТОВ «Меркьюрі-Поділля», 2019. 164 с.; Шульга І. Г. Голод на Поділлі. – Вінниця: Континент-Прим, 1993. – 224 с.

умови. Хоч 1933 р. справді виявився надміру дощовим, а літо на Поділлі – пізнім і прохолодним⁶, що, безумовно, не могло не позначитись на врожайності сільськогосподарських культур. Однак голод не спостерігався на теренах сусідньої Тернопільщини, яка на той час перебувала у складі Другої Речі Посполитої (Польщі) і котру відділяв від тодішньої УРСР тихоплинний Збруч – всього до десяти метрів завширшки... Отож, не кліматичний фактор виявився причиною соціальної біди. Бідою для українського народу обернулася політика вождя тодішньої держави, лакейство і безхребетність його оточення. Масштабний голод не переріс би у невідворотне фатальне явище, якби не нехтування державниками об'єктивних законів розвитку суспільства, не підміна їх волонтаризмом, революційною нетерпимістю, іншими ганебними вчинками.

Вчинений більшовицькою владою злочин мав конкретні соціально-економічні та національно-політичні передумови. Спершу зупинимось на соціально-економічних витоках трагедії. Як відомо, план форсованого розвитку промисловості як основи майбутньої могутності країни було проголошено на XIV з'їзді ВКП(б) в грудні 1925 року. У партійних документах зазначалося: «З'їзд поставив завдання соціалістичної індустріалізації країни з метою забезпечення її господарської самостійності, зміцнення обороноздатності і створення матеріальної бази для перемоги соціалізму в СРСР»⁷.

Конкретні обсяги середньорічного приросту промислової продукції, що мали становити не мало – не багато аж 16%, визначив наступний XV з'їзд ВКП(б), який обговорив і прийняв директиви по складанню першого п'ятирічного плану розвитку народного господарства. На 1929/30 господарський рік були продиктовані взагалі запаморочливі показники зростання – 32% в цілому і 46% – для важкої індустрії⁸. І хоч життя незабаром продемонструвало їх нереальність, та все ж завдяки неймовірним зусиллям людей праці вдалося досягти високих темпів промислового розвитку. В Україні було збудовано понад 400 промислових підприємств. Деякі з них були гігантських масштабів.

На Вінниччині у 1930-х роках були споруджені найбільший на той час в області Гніванський цукровий завод, Барський машинобудівний, Могилів-Подільські трикотажна та швейна фабрики, консервний, олійний, миловарний заводи, Вінницький м'ясокомбінат, мотороремонтний завод, паротурбінна електростанція, швейна фабрика ім. Володарського. Реконструйовано десятки підприємств, у тому числі Вінницький суперфосфатний завод, Турбівський, Бродецький, Томашпільський цукрозаводи та ін.⁹

Зрозуміло, що для цього потрібні були неабиякі зусилля і кошти. Стосовно «мобілізації всіх сил» у сталінського режиму особливих проблем не виникало. А от коштів катастрофічно не вистачало. Сподіватись на якісь солідні зарубіжні інвестиції чи позики не доводилось. Тому розраховувати необхідно було лише на власні ресурси.

Вихід із становища Й. Сталін та його оточення знайшли у безмірній експлуатації сільськогосподарського сектору економіки, вірніше, у цілеспрямованому систематичному пограбуванні власного селянства, хоч гасла революції проголошували рівність між ним і робітничим класом.

Одним із перших ударів по селянству стали так звані «ножиці цін», завищені податки. Сутність механізму вилучення селянських коштів, зокрема, викладено у промові Й. Сталіна на липневому (1928 р.) пленумі ЦК ВКП(б): «З селянством у нас стоїть справа в даному разі так: воно сплачує державі тільки звичайні податки, прямі і посередні, але воно ще переплачує на порівняно високих цінах на товари промисловості, – це поперше, і більш або менш недоодржує на цінах на сільськогосподарські продукти – це, по-друге. Це є додатковий податок на селянство в інтересах піднесення індустрії, яка обслуговує всю країну, в тому числі селянство. Це є щось подібне до «даніни», щось подібне до надподатку...»¹⁰.

На практиці це означало, що плуг коштував тоді від 20 до 40 пудів хліба, а звичайні чоботи – 6 і більше пудів. Середня врожайність зернових культур становила у 1925–1928 рр. пересічно 54 пуди з десятини.

Особливо боляче таке нововведення відгукнулося в Україні. Адже республіка була хлібо-

⁶ Хочу все знати (Вінниця). 1996. 21 лютого.

⁷ КПРС в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК. Част. 2. К., 1954. С. 336.

⁸ Голод 1932 – 1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів. К., 1990. С. 33.

⁹ Гальчак С. «Білі плями» скорботи. Вінниця: Логос, 1999. С. 10 – 11.

¹⁰ Сталін Й. Про індустріалізацію і хлібну програму // Твори. К., 1948. Т. 11. С. 157.

робською, а відтак – селянською. Більше двох третин її населення складали селяни. Якщо у 1921 р. нараховувалось 4,4 млн селянських дворів, то у 1929 р. – понад 5 млн дворів. За переписом 1926 р. в Україні існувало 54770 сіл. Переважали села з населенням від 1 до 5 тис. мешканців.

З споконвіків хліборобсько-селянським було й Поділля. Так, за даними облвиконкому, у новоствореній Вінницькій області у 1932 р. функціонувало 2610 місцевих Рад, з них 2551 – сільська¹¹.

Однак отримані таким чином кошти не можна було використати для забезпечення великих закупок імпортової техніки, устаткування і промислових товарів. Для цього годилося лише золото (його обмежені запаси теж не вирішували проблеми) і валюта. Цією «валютою» став стрімко зростаючий експорт сировини. Особливо, зерна. Хліб перетворився у винятковий стратегічний продукт. Він був потрібний як на зовнішньому, так і внутрішньому ринках – не лише як «розмінна монета» із зарубіжжям, але й як невід'ємний продукт харчування зростаючого населення міст (якщо до індустріалізації кожен п'ятий житель України жив у місті, то напередодні Другої світової війни – кожен третій), як сировина для вітчизняної харчової та переробної промисловості. Без нього не могло існувати й село. Взяти ж хліб держава могла лише в його головного виробника – селянина. У першу чергу, українського (подільського). Адже саме Україна була основною житницею СРСР. Так, валовий збір зернових культур у 1922 р. тут становив 10,5, у 1923 р. – 15, у 1924 р. – 10,4, у 1925 р. – 16,8, у 1926 р. – 16,4, у 1927 р. – 17,4 млн тонн¹².

Проте не кожна селянська сім'я в Україні мала можливість вільно продавати свій хліб, оскільки його просто не вистачало для потреб самої сім'ї. Господарства, що мали до 3 десятин засіву, фактично не мали лишків. А таких господарств нараховувалося майже половина. Вони були натурально споживчими, тобто споживали те, що виробляли. Підвищення цін на промислові товари і низькі заготівельні ціни, що були у 2 рази меншими від ринкових, досить швидко призвели до втрати селянами матеріальної за-

цікавленості у реалізації хліба державним заготівельним органам. Виникла так звана криза хлібозаготівель.

У цій ситуації, щоб не зменшувати експортних поставок зерна за кордон, Сталін у значній мірі використав недоторканні стратегічні запаси країни, які належало негайно поповнити. За таких умов потреба у зерні різко зроста. Перед кремлівським правителем та його оточенням постало питання термінового пошуку нових форм і методів прискорення хлібозаготівель та збільшення зерновиробництва, а іншими словами – приборкання селянина.

Сталінське керівництво вирішило не церемонитись із селянством. Вже в 1928 р. радянський уряд запровадив випробувану раніше продрозкладку, офіційно названу хлібозаготівельним планом. Продрозкладка супроводжувалася репресивними заходами. За невиконання так званого «твердого завдання» (план вважався виконаним лише тоді, якщо кожне село чи окреме господарство виконали особисте «тверде завдання») селян позбавляли власного помешкання, худоби, землі, реманенту, господарських будівель, зерна, засобів існування взагалі. За невиконання обсягів хлібозаготівель їх судили ніби кримінальних злочинців. Така система хлібозаготівель виснажувала кожне селянське господарство, викликала справжній переляк у селян, означала кінець непу, котрий відіграв позитивну роль у відродженні повоєнного села.

Та, незважаючи на крайню суворість, у 1928 р. з України було вивезено лише 4,1 млн т зерна, або ж четверту частину валового збору. Заготівлі показали, що навіть силоміць хліба не заготовити у 5,2 млн селянських дворів. Селяни всіляко чинили опір (спершу переважно пасивний, ховаючи хліб на «чорний день»). Розкладка пробуксовувала, а репресивні заходи дратували селян, створювали вибухову соціальну ситуацію.

Стійке ж протистояння національно-свідомого українського селянства більшовицькій тоталітарній системі в повній мірі проявилось під час проведення масової насильницької колективізації, розпочатої у 1929 році¹³. Кількість учасників антирадянських селянських повстань в Україні у цей час зростала з кожним днем. Якщо

¹¹ Шульга І. Голод на Поділлі. Вінниця, 1993. С. 123.

¹² Гальчак С. «Білі плями» скорботи. Вінниця: Логос, 1999. С. 14.

¹³ Петренко В. Антинаціональний характер голодомору 1932–1934 років в Україні // Голодомор як засіб політичного терору. Матеріали наук.-практ. конф. (Вінниця, 29 листопада 2002 р., 26 листопада 2003 р.) / Ред. кол.: С.Д. Гальчак (гол.), М.Г. Баландюк, В.І. Лазаренко та ін. – Вінниця: Книга-Вега, 2004. С. 47.

в січні 1930-го року в 45-и селянських заворушеннях брали участь 13410 осіб, то в лютому в 200 заворушеннях – 59600 осіб, а в березні кількість антирадянських виступів сягнула до 2945, у яких взяли участь 877610 повстанців¹⁴.

В організаторів колективізації розрахунок був простим: ставши членом колгоспу, селянин тим самим втрачав свободу і перетворювався на найману силу, придатну для будь-яких маніпуляцій. До того ж забрати хліб у кількох десятків тисяч колгоспів швидше і легше, ніж у 5 млн хазяїв. В маси було кинуто гасло «шалених темпів колективізації». І подібні заклики відразу ж почали реалізовуватися. Якщо на 1 січня 1930 р. тільки 16,4% селянських господарств республіки було колективізовано, то уже на 1 березня 1930 р. їх стало 62,8% (на Поділлі, незважаючи на всі старання, цей процес загалом йшов дещо повільніше. Приблизно аналогічного показника – 61,4% тут було досягнуто лише у 1932 р.). Ясна річ, за таких темпів ні про яку добровільність, врахування психології селянина-одноосібника і мови не могло бути¹⁵.

Слід сказати, що у більшості вчорашніх селян-одноосібників, які стали колгоспниками, не існувало, та й не могло ще існувати психологічної переконаності у перевагах спільного господарювання. Вони справедливо вважали, що у цьому зацікавлена держава. Тому напередодні вступу до колгоспу різали худобу, в т. ч. коней.

Психологія одноосібника виявилася і в низькому рівні виробничої дисципліни, безвідповідальному ставленні до громадського майна та худоби, їх розкраданні, байдужості до всього, що перебувало за межами власного господарства. Це вело до зниження продуктивності праці¹⁶. А, отже, валового недобору хліба.

Тому не випадково стратегічна лінія на «насадження» колгоспів з самого початку враховувала необхідність різкого посилення ролі примусу. Щоб змусити селянина дати згоду на вступ до колгоспу, потрібно було на конкретних

прикладках показати, що стане з непокірними. Особливо наочною і повчальною у цьому плані мала стати доля заможних верств сільського населення, перш за все так званого «куркульства», котре не сприймало колективізації і за вказівкою Сталіна мало бути ліквідоване як клас.

Вже на 1 червня 1930 р. в республіці було розкуркулено 90 тис. господарств. Всього за роки колективізації за найскромнішими підрахунками було експропрійовано майно більше 200 тис. сімей українців¹⁷. Тисячі їх, як ворогів народу, було насильно вивезено на каторгу в Сибір, Крайню Північ, Урал, Казахстан¹⁸.

Розправляючись із «останнім експлуататорським класом», влада суттєво підривала продуктивні сили села, адже серед приречених на загибель та страждання на чужині було чимало найпрацелюбніших, найдосвідченіших хліборобів.

В той же час невпинно зростали обсяги хлібозаготівель. Розпочаті у січні 1928 р. за розверсткою, яка, власне, відтоді не відмінялася, вони досягли свого апогею у 1932–1933 роках. Причому хлібозаготівлі з урожаю 1931 р. тривали до весни 1932 р., після чого хліба в українському селі зовсім не залишилося.

Слід також відмітити, що у одноосібників і в колективних господарствах забирали не лише зерно, а й іншу продукцію. Як свідчить зведена відомість виконання експортного плану, тільки за 1-ше півріччя 1933 року з Вінницької області було відправлено не тільки жито і пшеницю. З поміткою «Не підлягає оголошенню» перераховуються: птиця, масло, риба, яйця, мед, горіхи, раки, хрін, мак, хутро, полотно селянське...¹⁹

Так в українське село прийшов жахливий голод, котрий супроводжувався надзвичайно високим рівнем смертності серед населення, спалахами епідемій, проявами масового жебрацтва і навіть труподством.

Голод не рахувався ні з робітниками, ні з інтелігенцією. Проте найнещадніше косив селян-хліборобів – основну масу населення тодішньої

¹⁴ Васильєв В., Віола Л. Колективізація і селянський опір на Україні (листопад 1929 – березень 1930 рр.). Вінниця: Логос, 1997. С. 91.

¹⁵ Голод 1932–1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів... С. 26.

¹⁶ Там само. С. 31–32.

¹⁷ XII з'їзд Комуністичної партії (більшовиків) України (18–21 січня 1934 року): Стенографічний звіт. К., 1934. С. 176.

¹⁸ Петренко В. Більшовицька влада та українське селянство у 20–30-х рр. ХХ ст.: причини, технології, наслідки Голодомору-геноциду (за матеріалами Поділля). Вінниця: ДП «Державна картографічна фабрика», 2008. С. 144.

¹⁹ ДАВіО, ф. П – 136, оп. 3, од. зб. 99, арк. 28–29.

України. Поділля теж стало одним із епіцентрів винищення людей. Влада ж, особливо центральна, залишалася «глухою» і «сліпою» до людських страждань, всі свої зусилля зосереджувала лише на одному – безмірній заготівлі хліба будь-якою ціною. Ще в серпні 1931 року в листі-скарзі в Москву до М. Калініна жителі Вінниччини, зокрема, писали: «...Мы надеемся, что вы ответите нам через газету на наши вопросы:

– Почему мы, крестьяне-хлеборобы, работающие возле хлеба, видим, сколько мы собрали зерна пшеницы и всех культур на сегодняшний день, а не имеем что кушать?

Нам говорят, что наш хлеб идёт в рабочие районы, но мы убедились, что и рабочие в украинских городах также голодают...

Вы думаете, что мы недопонимаем ходу строительства социализма. Мы видим, что наше сельское хозяйство совершенно разоряется...»²⁰.

Терор голодом здійснювався шляхом конфіскації всіх їстівних запасів, нагромаджених селянами до нового урожаю. Оскільки ця каральна акція була здійснена на всій території України, базарна торгівля продовольством згорнулася сама собою, а купувати щось їстівне в державних магазинах селяни не могли: з 1930 р. магазини перетворилися на розподільники, в яких хліб видавався тільки по картках робітникам і службовцям. Отже, була створена ситуація, неможлива для фізичного існування, що цілком підпадає під правові положення конвенції ООН про геноцид. Діяли лише магазини фірми «Торгівля з іноземцями» (торгсини), терміново засновані майже у кожному сільському районі, щоб викачати у голодуючого селянства побутове золото і срібло²¹ – обручальні кільця, прикраси тощо.

16 липня 1932 р. у Москві було прийнято нову постанову про план хлібозаготівель. Україні визначався нереальний, надто завищений показник. У телеграмі із Кремля категорично вимагалось: здачу в рахунок річних зернопоставок розпочати негайно. Республіка повинна була засипати в державні засіки: в липні – 4,5 млн, в серпні – 72,4 млн пудів. Далі йшов розподіл по кожній області України, а також доводилося завдання радгоспам. Телеграма закінчувалася таки-ми словами: «Никакого отклонения от уста-

новленного для вашего края плана заготовок не должно быть допущено ни под каким видом как относительно количества, так и сроков сдачи зерна»²². Телеграму підписали Й. Сталін і В. Молотов. Фактично, такі «заготівлі» нічим не відрізнялись від відверто зухвалої грабіжництва. Опірались вони на невпинно зростаючий арсенал репресивних заходів. Так, коли навесні та влітку 1932 р. почався масовий вихід селян із колгоспів, було винайдено паспортизацію. Сільських мешканців немов би притинали до населених пунктів. Виїзд із колгоспів під будь-яким приводом опинявся під суворою забороною. А заклик до виходу з колгоспу став прирівнюватися до державного злочину.

Була також вигадана дворазова система оплати праці в колгоспах на вироблену кількість трудоднів: аванс і повний розрахунок наприкінці року. Двічі на рік селянин мав одержувати символічну плату, проте її часто свідомо затримували (до 1 березня 1932 р. із 3739 колгоспів Вінницької області видали аванс тільки 585, у 8 районах розрахунки ще й не починалися;²³ у березні 1933 року 48% колгоспів України не розраховувалися з колгоспниками).

7 серпня 1932 р. ВЦВК і РНК СРСР прийняли постанову, власноручно відредаговану Й. Сталіним, що була нібито спрямована на захист соціалістичної власності. В народі її охрестили «законом про п'ять колосків». Відповідно до цієї постанови за пів кишені зерна, принесеного з поля голодуючій сім'ї, можна було отримати 10 років концтаборів, а при «отягощаючих» обставинах – розстріл із конфіскацією майна.

У згаданому документі «Об охране имущества государственных предприятий, колхозов и кооперации и укреплении общественной (социалистической) собственности», зокрема, йшлося:

«...II

...2. Применить в качестве судебной репрессии за хищение (воровство) колхозного и кооперативного имущества высшую меру социальной защиты – расстрел с конфискацией всего имущества и с заменой при смягчающих обстоятельствах лишением свободы на срок не ниже 10 лет с конфискацией всего имущества.

²⁰ ДАВіО, ф. П – 136, оп. 4, од. зб. 177, арк. 35.

²¹ *Кульчицький С. Передмова // Нагребецкий А.Н.* Трагедія мого краю: Етапи «великого» шляху на Шаргородщині: розкуркулення, колективізація, голодомор. Вінниця: ПП Балюк І.Б., 2008. С. 6.

²² *Шульга І.* Голод на Поділлі. Вінниця, 1993. С. 51.

²³ Там само. С. 31.

3. Не применять амнистии к преступникам, осужденным по делам о хищении колхозного и кооперативного имущества.

III

1. Повести решительную борьбу с теми противосоциальными кулацко-капиталистическими элементами, которые применяют насилие и угрозы или проповедают применение насилия и угроз к колхозникам с целью заставить последних выйти из колхоза, с целью насильственного разрушения колхоза. Приравнять эти преступления к государственным преступлениям»²⁴.

Згідно з прийнятою 20 листопада 1932 р. постановою Раднаркому України «Про заходи посилення хлібозаготівель» заборонялося видавати зерно колгоспникам на трудовні у колгоспах, що не виконали державного плану. Проте ключовими серед нових репресивних заходів були пункти про дозвіл райвиконкомом передавати в рахунок хлібозаготівель всі створені в колгоспах натуральні фонди – насіннєвий, фуражний, продовольчий, запровадження «натуральних штрафів», повернення розданого колгоспникам під час жнив авансового хліба.

Ще одним з надзвичайних методів «боротьби» за виконання хлібозаготівель стало занесення на «чорну дошку» тих колгоспів, які особливо відставали у виконанні планів. Рішення про занесення на «чорну дошку» супроводжувались припиненням поставок будь-яких товарів у таке село. Крім того, на колгоспи накладалися грошові штрафи, у них забиралася худоба. Їх трудівники позбавлялись навіть надії на якусь допомогу.

Згідно з постановою ЦК ВКП(б) та РНК СРСР від 14 грудня 1932 року репресії поширювалися на колгоспний актив, особливо членів партії, а також на керівників районної партійно-радянської ланки. Як зазначалося в документі, найзліснішими ворогами визнавалися «саботажники з партквитком у кишені», котрі «на догоду куркулям та іншим антирадянським елементам» провалюють завдання партії та уряду. Як міра покарання, передбачалося їх засудження на 5–10 років, заточення в концтабори, розстріл.

23 січня 1933 р. було встановлено «залізне кільце» на кордонах України. Потерпілі від голоду не могли без спеціального дозволу пере-

тнути межі республіки. Селян затримували і повертали до місця проживання, яке в ті часи нагадувало резервацію,²⁵ де несамовито лютувала голодна смерть.

Не менш суттєвим наслідком голодомору та колективізації стала не тільки жахлива чисельна смертність, а й соціально-психологічна ситуація, якої таки домігся режим Сталіна: перетворення сотень тисяч заможних, самостійних, чесних, працьовитих українських селян на люмпенів – людей з декласованих верств населення, які втратили зв'язок з виробництвом: босяки, злодії, старці, ледацюги та ін., з втраченою мораллю, які відтоді стали жити в умовах жорстокості, насильства, страху... Ініціатори масового голодомору... поставили людей у цілковиту залежність від радянської держави, примусивши налякану, безневільну масу колгоспників працювати на гігантського монстра – СРСР – за мізерну платню або й зовсім безкоштовно.²⁶

Отож, колективізація і голодомор – невід'ємні кільця одного більшовицького ланцюга, і ці жахливі процеси потрібно розглядати тільки в контексті.

Не можна обминути увагою й інший суттєвий аспект трагедії – національно-політичні передумови голодомору-геноциду.

Спричинивши великий голод в Україні, політбюро більшовиків переслідувало ще одну злочинну мету – викорінення національної автентичності, самобутності українців, яких чинна влада не любила так само, як і царське самодержавство імперської Московії. Тому зовсім не випадково під гаслом класової боротьби типу «розкуркулення», «колективізація» тощо на теренах України було розгорнуто безжалюсний терор проти національно свідомої верстви населення – селянства.

Саме воно було і є не тільки годувальником та захисником рідної Вітчизни, а й носієм високх християнських цінностей, моралі, поведінки, джерелом духовності і культури, звичаїв, мови, пісні²⁷, носієм і хранителем українських національних традицій. Як коріння живить дерево, так селянство живить націю, а отже воно є і носієм ворожого більшовицьким вождям націоналізму. Знищити сутність селянства – і вирішиться національне питання. Недарма Сталін зазначав: «Національна проблема – це селянська проблема»²⁸.

²⁴ Колективізація і голод в Україні. 1929 – 1933. К.: Наукова думка, 1993. С. 499.

²⁵ Гальчак С. «Білі плями» скорботи. Вінниця: Логос, 1999. С. 24.

²⁶ Нагребецький А.Н. Трагедія мого краю: Етапи «великого» шляху на Шаргородщині: розкуркулення, колективізація, голодомор. Вінниця: ПП Балюк І.Б., 2008. С. 465.

Аналізуючи політичні проблеми Голодомору, колишній професор Києво-Могилянської академії, виконавчий директор спеціальної комісії Конгресу США по дослідженню Голодомору в Україні 1932–1933 рр. Джеймс Мейс наголошував, що «на виголодження українського села, на знищення великої кількості селян Й. Сталін пішов цілком свідомо і вважав ці жертви у цій війні абсолютно виправданими. Не випадково на VIII з'їзді РКП(б) 1918 р. перша післяреволюційна дискусія в більшовицькій партії стосувалася саме національного питання і розглядала його тільки як аспект селянського питання. Оскільки в Російській імперії місто було російським і тільки село в так званих національних окраїнах було неросійським, то само собою зрозуміло, що національне питання змикалося з селянським. Загострювало цю проблему, висувало її на порядок денний те, що селянство становило переважну кількість населення.

В той час Україна була єдиною національною і державною одиницею, яка могла протистояти волюнтаристському натиску центру. Знищивши опозицію, зміцнивши режим особистої диктатури, Сталін пішов на пряму війну з українським селом, а по суті з Україною як цільним державним організмом. Цю війну людство згодом назвало страшним, але точним словом – Голодомор²⁹.

Офіційна позиція влади з цього питання навіть не приховувалась, зокрема, відкрито проголошувалась на сторінках партійної преси. Так, «Пролетарская правда» в номері від 22 січня 1930 року стверджувала, що «знищення соціальної бази українського націоналізму – індивідуальних селянських господарств – є одним із основних завдань колективізації в Україні»³⁰. А в резолюції XII-го з'їзду КП(б)У, який відбувся в січні 1934 року, акцентувалось: «1933 рік був

роком розгрому націоналістичної контрреволюції і розгрому націоналістичного ухилу на чолі з Скрипником. З'їзд відмічає величезну роботу органів ДПУ України в розгромі націоналістичних контрреволюційних елементів»³¹.

Як відзначав у своїй праці «Жнива скорботи. Радянська колективізація і голодомор» інший відомий зарубіжний дослідник трагедії Роберт Конквест, українських селян винищували не тому, що вони були селянами, а тому, що вони були українцями-селянами³².

Штучно створений голод забрав життя мільйонів українців, спричинив незворотні демографічні, моральні, соціальні та політичні катаклізми, які ще дуже довго гірко озиватимуться в наступних поколіннях нашого народу.

Найжахливішим наслідком небаченого в історії людства злочину, вчиненого сталінським режимом, є демографічна катастрофа, яку довелось пережити українській нації. І йдеться не лише про ті мільйони людей, які загинули страшною мученицькою голодною смертю, а й про ефект «демографічної смерті», тобто про тих, хто мав народитися, але не народився³³.

За 33 роки – від першого радянського перепису населення в 1926 р. до перепису 1959 року (з них 27 років належать добі сталінського режиму) – кількість етнічних українців зросла з 35,8 млн осіб до 37,3 млн, або ріст – 1,5 млн осіб. В той же час кількість росіян та той же названий період збільшилася з 55,5 млн до 114,1 млн. Тобто на 58,6 млн! Динаміка росту українців – 4%, тоді як у росіян – аж у п'ятдесят разів більше!

Ці порівняльні дані, безсумнівно, переконують у тому, що у визначений проміжок часу на Україну обрушилась національна катастрофа, український народ пережив драматичний період геноциду³⁴.

²⁷ *Петренко В.* Антинаціональний характер голодомору 1932–1934 років в Україні // Голодомор як засіб політичного терору. Матеріали наук.-практ. конф. (Вінниця, 29 листопада 2002 р., 26 листопада 2003 р.) / Ред. кол.: С.Д. Гальчак (гол.), М.Г. Баландюк, В.І. Лазаренко та ін. Вінниця: Книга-Вега, 2004. С. 46.

²⁸ Парламентські слухання щодо вшанування пам'яті жертв Голодомору 1932–1933 років: Стенограма. К., 2003. С. 70.

²⁹ *Мейс Д.* Політичні причини голодомору в Україні (1932–1933 рр.) // Голодомор як засіб політичного терору. Матеріали наук.-практ. конф. (Вінниця, 29 листопада 2002 р., 26 листопада 2003 р.) / Ред. кол.: С.Д. Гальчак (гол.), М.Г. Баландюк, В.І. Лазаренко та ін. – Вінниця: Книга-Вега, 2004. С. 13; 14.

³⁰ Пролетарская правда (Харків). 1930. 22 січня.

³¹ Комуністична партія України в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК. К., 1976. У 2-х т. Т. 1. С. 777.

³² *Конквест Р.* Жнива скорботи. Радянська колективізація і голодомор. К.: Либідь, 1993. 384 с.

³³ Там само. С. 463.

³⁴ Там само. С. 464.

Антиукраїнська політика етноциду виявлялася і в організації більшовиками штучних міграцій. Щоб поповнити населення в Україні та зменшити кількість українського етносу на своїй же землі, під час Голодомору почали завозити тисячі «переселенців» з російських областей³⁵. Так, у 1933 році з Горьковської області в Одеську було переселено 2110 російських господарств, з Івановської в Донецьку – 3527, з Центральної Чорноземної області в Харківську – 4800 господарств... Усього в Україну тоді 329 ешелонами перевезли 21856 російських господарств (117149 осіб)³⁶.

Масове фізичне винищення мільйонів українських хліборобів штучним голодом було свідомим політичним актом більшовицької системи проти мирних людей, внаслідок якого зникли цілі покоління селян-землеробів, які любили землю, плекали її, як рідну дитину. Численні матеріали про Голодомор 1932–1933 років, оприлюднені останнім часом в Україні, засвідчують, що ця жорстока антилюдська сталінська акція, яка цілком відповідала духу комуністичного тоталітарного режиму, належить до глобальних людських катастроф, масштаби якої жодне суспільство до тих пір не переживало і не знало. Терор голодом, як метод розправи із інакомислячими, застосований радянською владою, перевершив усіх попередників у справі масових убивств людей.

Відповідальна за злочин перед народом і місцева влада. Адже більшість місцевих пар-

тійно-державних працівників були послухними «гвинтиками» сталінської диктатури. Викачували хліб, слали «на гору» заспокоїливі телеграми (починаючи від села і кінчаючи столичним Харковом), що, мовляв, від голоду вмирають лише «ледарі», «нероби», «бандити», «петлюрівці», що його основна причина – погане господарювання, втрати, розкрадання хліба, саботаж куркульських елементів. Так, від імені українського керівництва 12 березня 1933 р. Сталіна було проінформовано, що у Вінницькій області голодує 625 родин, а померло 59 чоловіків. І це тоді, коли тільки в одному із 69 районів області, Калинівському, в трьох селах – Сальнику, Гущинцях, Великому Пикові – за 2,5 місяці загинуло 286 чоловік.³⁷

Замовчування правди або напівправа – це теж одна із причин Голодомору.

Отже, голод не мав під собою об'єктивного підґрунтя. Його взагалі можна було уникнути, якби не злочинна політика сталінського керівництва стосовно власного народу.

Питання Голодомору є центральним питанням не лише історії України, воно має універсальне значення для всіх істориків світу, які вважають, що людство – це велика родина націй, народностей, етносів, що знищення або ослаблення будь-якого народу веде до кризових явищ у духовному, економічному, культурному житті світової цивілізації.

References

1. Halchak S. (1999) «Bili plyamy» skorboty: Prychynu holodomoru 1932–1933 ta holodu 1946–1947 rokiv na Podilli. Vinnytsia: Lohos. [in Ukrainian].
2. Halchak S. (2002) Holodomor yak zasib politychnoho teroru. Materialy nauk.-prakt. konf. (Vinnytsya, 29 lystopada 2002 r., 26 lystopada 2003 r.). Vinnytsia: Knyha-Veha. [in Ukrainian].
3. Kul'chyts'kyu S. (1989) 1933: Trahediya holodu. Kyiv: Tovarystvo «Znannya» URSR. [in Ukrainian].
4. Markova S. (2003) Holodomor 1932–1933 rr. na Podilli. Kyiv: MAUP.
5. Nahrebets'kyu A. (2008) Trahediya moho krayu: Etapy «velykoho» shlyakhu na Sharhorodshchyni: rozkurkulennya, kolektyvizatsiya, holodomor. Vinnytsia: PP Balyuk I. B. [in Ukrainian].
6. Pohonchuk H., Rohovyy O. (2019) Na chorniy doshti. Holodomor na prykladi odnogo rehionu. Vinnytsia: TOV «Merk'yuri-Podillya». [in Ukrainian].
7. Shul'ha I. (1993) Holod na Podilli. Vinnytsia: Kontynent-Prym. [in Ukrainian].
8. Tatusyak S. (2002) Knyha Skorboty Ukrayiny. Vinnyts'ka oblast'. Istoryko-memorial'ne vydannya. T. 2. Zhytomyr: OP «Zhytomyrs'ka oblasna drukarnya».
9. Zinchenko A. (2022) Holodomor 1932x–x1933 rr. na Vinnychchyni: Skryzhali pamyati. Vinnytsia: TVORY. [in Ukrainian].

³⁵ Петренко В. Антинаціональний характер голодомору 1932–1934 років в Україні // Голодомор як засіб політичного терору. Матеріали наук.-практ. конф. (Вінниця, 29 листопада 2002 р., 26 листопада 2003 р.) / Ред. кол.: С.Д. Гальчак (гол.), М.Г. Баландюк, В.І. Лазаренко та ін. – Вінниця: Книга-Вега, 2004. С. 50.

³⁶ Смертю смерть подолали: Голодомор в Україні 1932–1933 / Авт. колектив: П.П. Панченко (кер.), М.М. Вівчарик, А. І. Голуб, М.А. Журба та ін. К.: Україна, 2003. С. 340.

³⁷ Шульга І. Голод на Поділлі. Вінниця, 1993. С. 75.